

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

1
2024

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 894 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 7-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalendarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli va ahamiyati.....	10
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Zaynutdinova Umida Djalolovna	
Yashil iqtisodiyotga o'tishda konseptual, ilmiy, innovatsion yondashuvning zarurati	16
Gulnora Abdurahmonova	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o'tish muammolari va uni bartaraf etish yo'llari	22
S. R. Topildiyev	
Milliy strategik maqsadlar: ekologik va bojxona boshqaruvi mexanizmlarining maqbul kombinatsiyasi	28
Muratova Shohista Nimatullayevna	
Green Economy in Tourism in Uzbekistan.....	32
Alieva Makhbuba Toychievna	
Инновационные подходы в сельском туризме: "Зеленые маршруты"	36
Гольшева Елена Вячеславовна	
Mamlakatimizda "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari	42
Vaxabov Abduraxim Vasikovich, Nazarov Nazirjon Narzilloevich	
To'qimachilik sanoati korxonalarini barqaror rivojlantirish omillari.....	47
A.Yu. Mardanov	
Turizmni qayta jonlantirish strategiyasini ishlab chiqishda turizmni rejalashtirishning istiqbollari.....	52
A'zamov Saidakbarxon Avazxon o'g'li	
O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishi asosida barqaror rivojlanishga erishish	57
Abdullayev Elyorbek Odiljon o'g'li	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	62
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Turistik hududlarning barqaror rivojlanishini baholash metodologiyasida integral baholash ko'rsatkichlarini aniqlashning nazariy jihatlari.....	66
Asraqulov Abduraxmon Sultonovich	
Iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda "yashil" iqtisodiyot va uning ayrim masalalari	70
Axunova Shoxistaxon Nomonjanovna, Sultonova Gulbaxor Shoxnazimovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligi faoliyatining nazariy tamoyillari va o'ziga xos xususiyatlari	74
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Mintaqa iqtisodiyotida agrar soha samaradorligini oshirishning ahamiyati.....	78
Butanova Dilnoza Rustamovna	
Global krizislar va ularning turizm iqtisodiyotiga ta'siri.....	83
Hallakova Barnoxon bahodirjonovna	
Agroturizm faoliyati rivojlanishining xorijiy tajribalari va ularda faoliyatni rivojlantirish modellarining qo'llanilishi.....	95
Husanboyev Sadafbek Yorqinjon o'g'li	
Yashil iqtisodiyotni kreditlashda banklarning o'rni.....	101
Ibragimova Sevara Muxamedjan qizi	
Qurilish materiallari sanoati korxonalarini samaradorligini baholash masalalari.....	104
Isayev Jakhongir Muzaffarovich	
Iqtisodiyotni islomiy moliya tamoyillari asosida moliyalashtirish amaliyotini joriy etish istiqbollari	110
Kasimov Baxtiyor Usmanovich	
Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning iqtisodiy mexanizmi.....	113
Mahamatova Maftuna	
Turizm xizmatlar bozorida raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini takomillashtirish imkoniyatlari.....	119
Nurfayziyeva Mohinur Zayniddinovna	
Islom moliyalashtirish xizmatlari asosida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish usullari.....	124
Said Po'latov Maxamedovich	
Using Innovative Technologies in Hotels as a Factor of Sustainable Development of Tourism Industry	128
Sayfutdinov Shuxratjon Sultonovich, Egamberdiyev Sirojiddin Sattor o'g'li	

Dorivor o'simliklar yetishtirishning dunyo mamlakatlari iqtisodiyotidagi o'rni va xalqaro bozor savdosida prognozlar.....	135
To'xtabayev Jamshid Sharofiddinovich, Maftuna Ermatova Arslonbek qizi	
O'zbekistonga turistlar tashrifini ko'paytirishda raqamli texnologiyalarning o'rni	142
Toshmurod Kulmanov	
Agrobiznesni moliyaviy quvvatlash va rivojlanish istiqbollari	147
Tursunova Dilnavo Islomovna	
Oziq-ovqat bozorini qandolat mahsulotlari bilan to'ldirishda marketing strategiyalaridan foydalanishni takomillashtirish.....	150
Azlarova Munira Muxammad-Amin qizi	
Yoshlar turizmini rivojlantirish holati va uni takomillashtirish yo'llari.....	159
Allayor Norboyev Ismoilovich	
Biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish.....	162
Boltayev Abror Sayitmuradovich	
Agrosanoat ishlab chiqarishida innovatsion jarayonlarni tadqiq qilishga uslubiy yondashuvlari.....	168
Dusmatov Begmuhammad Olimjonovich	
Suv resurslaridan samarali foydalanishda suv solig'ining ahamiyatini oshirish	174
Ikramov Nuriddin Kamolitdinovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsiya va innovatsion faoliyat bilan bog'liq tushunchalarining nazariy masalalari	179
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Temur Olimovich Mamayunusov	
Aglomeratsiya iqtisodiyoti – Aglomeratsiya iqtisodiyoti – hududiy rivojlanishni harakatlantiruvchi omili sifatida	185
Raximbayev Akmal Azatboyevich	
Korxonalarni boshqarish samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish mexanizmlari	190
Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich	
Globalashuv sharoitida turizm sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish	195
Salimov Dilshodbek Davronovich	
To'qimachilik sanoat korxonalarida marketing strategiyasi.....	199
Tillyaxodjayev Azizxon Aloxonovich	
Oziq-ovqat sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	203
Nilufar Umarova	
O'zbekistonda transport xizmatlari ko'rsatilishi tahlili	207
Xasanov Sarvar Ulug'bek o'g'li	
Agrar sektorga jalb qilingan investitsiyalarning sohadagi intensiv iqtisodiy o'sishga ta'sirining tahlili	213
Yangiboyev Sirojiddin Jo'ramurodovich	
Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarda auditing xalqaro standartlarini qo'llash xususiyatlari	220
Meliyev Isroil Ismoilovich	
Raqamli bank xizmatlarini yanada takomillashtirish: muammolar va yechimlar.....	227
Melikov Otabek Maxmadiminovich	
Innovatsion iqtisodiyotda inson kapitalining tutgan o'rni.....	232
Abdikarimov Islombek Ibragimovich	
Kimyo sanoati korxonalarini boshqarish modellariga oid zamonaviy tajribalar.....	237
Avulchayeva Feruza Djurakuziyevna	
Задачи предмета “русского языке” на современном этапе.....	243
Адилова Солияхон	
Tijorat tashkilotlarining investitsiya faoliyati	247
Farhod Mahmudovich Tirkashyev, Asomiddinov Husan Asomiddin o'g'li	
Korrelyatsion-regression tahlil orqali turizm xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari.....	252
Gapparov Azim Qayumovich	
O'zbekistonda monetizatsiya darajasi va uni makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri.....	258
Isayev Atabek Djurabayevich	
Prospects for the Development of Bond Circulation in the Capital Market.....	266
Jurabek Sobirov	

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish holati tahlili.....	270
Kuldashv Sherzod Alimardonovich	
Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va ularning barqaror iqtisodiy o'sishdagi roli	276
Mamadiyeva Dilrom Ravshon qizi	
Surxondaryo viloyatlarning marketing salohiyatini shakllantirish holati tahlili.....	280
Mamadjanova Tuyg'unoy Axmadjanovna	
Improving Internal Control System	287
Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li	
Oliy ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda OTMLar veb-saytlari samaradorligini oshirish.....	291
Musayev Bekjon Shukurillayevich	
Korxonaning narx-navo tizimi va narx siyosatini tahlil qilish	298
Musayeva Shoirazimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tibbiyot sohasini moliyalashtirish istiqbollari.....	302
Muxammadiyev Ramz Zoirjon o'g'li	
Xizmatlar ko'rsatish subyektlarida biznes-modellarining raqamli transformatsiyalashuv konsepsiyalari.....	306
N. B. Yahyoxonov	
Mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi kredit tashkilotlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili.....	311
Nazarova Muslima Nazarovna	
Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanishning ilmiy-amaliy jihatlari.....	317
Nurmatov Mirzaakbar Mirzaaliyevich	
Biznesni yuritishda korxonalararo integratsion jarayonlarni rivojlantirish masalalari.....	322
Olimova Nodira Xamrakovna	
O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning moliyaviy mexanizmlari: tahlil va istiqbollari	329
Oppoxonov Nurmuhammadxon Po'latxon o'g'li	
O'zbekistonda davlat korxonalarini transformatsiyasini jadallashtirish yo'nalishlari.....	333
Qahhorov Azizjon Ahror o'g'li	
Aholining turmush darajasini oshirish sharoitida mehnat bozori transformatsiyasining dinamikasi	338
Rahimboyev Muxtorbek Ikrom o'g'li	
Tijorat banklarida iqtisodiy-matematik modellashtirish samaradorligini yanada oshirish usullari.....	341
Raxmanov Mexridin Sindarovich	
Aholi moliyaviy savodxonligiga investitsiya kiritishning ahamiyati.....	345
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna	
Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda valyuta siyosatini samarali tashkil etish.....	350
Samandarov Zuxriddin Raup o'g'li	
Sharq va G'arb tamaddunida gender qarashlar	355
Samandarova Gulxayo Abdulkarim qizi	
Imkoniyati cheklanganlarga to'siqsiz turizm xizmatlarini tashkil etish istiqbollari	359
Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li	
To'qimachilik korxonalarining inqirozga qarshi boshqaruvida davlat tomonidan tartibga solishning ahamiyati	363
Todjimamatova Mashhura Erkinovna	
Mintaqalarning ekologik-iqtisodiy xususiyatlari va ularning barqaror rivojlanish bilan bog'liqligi	367
Toshboyev Muzaffar Muxtorovich	
Перспективы развития сферы услуг в Узбекистане.....	373
Tsoy Marina Petrovna, Li Marina Rudolfovna, Romashkin Roman Anatolyevich	
Opportunities for Bicycle Tourism in Zomin, Bulungur and Bakhmal Districts.....	379
Urozaliyev Elyor Shuxrat o'g'li, Xujamov Bobur bahodir o'g'li, Saydullayev Abbasjon Murodovich	
Pul-kredit siyosati va moliyaviy inqiroz: uslubiyot va saboqlar	384
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich	
Korxonalarda barqaror rivojlanishni tatbiq etish istiqbollari.....	391
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Jumayeva Guzali Sherxon qizi	
Telekommunikatsiya korxonalarini faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	396
Xusanov Ulug'bek Nishanovich	
Milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini kengaytirish imkoniyatlari.....	402
Xuseynova Feruzabonu Mamadaliyevna	

O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari.....	405
Yo'ldosheva Dilnoza G'ayrat qizi	
Необходимость соблюдения этических норм в профессиональной деятельности бухгалтеров	408
Абдуллаханова Гулбахор Саттаровна	
Mintaqalarda kichik innovatsion korxonalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	412
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Axmadjanov Ilyosbek Ilxomjon o'g'li	
Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari.....	416
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich	
Пути повышения прозрачности бюджета Республики Узбекистан.....	420
Адашов Гайрат Рустамович	
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog'liqligi	424
Axmediyeva Aliya Toxtarovna	
Тенденции и факторы развития пищевой промышленности в Узбекистане	432
Б. А. Хакимов	
Роль платежных систем в функционировании электронной коммерции	438
Бабаева Гузаль Яшиновна	
"Sirdaryo" va "Sirdaryo-Farm" erkin iqtisodiy zonasidagi xorxonalari erishgan yutuqlari, berilgan imtiyozlar va yaratilgan shart-sharoitlar to'g'risida	444
Davlayev G'olib Ashurovich	
Milliy iqtisodiyotga jalb qilingan investitsiyalarning tahlili	447
Djalilov Dostonbek Abduazizovich	
Ishlab chiqarish tafovutining Markaziy Bank monetar siyosati qarorlariga ta'siri.....	452
Duskobilov Umidjon Sharofiddinovich	
O'zbekistonda innovatsion jozibadorlik asosida oliy talim xizmatlarini rivojlantirish.....	457
Jonuzokov M. K.	
Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni takomillashtirishda xorij tajribasidan foydalanish.....	461
Ismailov Allayor Rashidovich	
Особенности формирования ценовой стратегии на рынке плодоовощной продукции.....	465
Исроилов Абдурашид Абдурахманович	
Iqtisodiyotni globallashuvi sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar barqarorligining nazariy metodologiyasini takomillashtirish	471
Kalandarova Nargiza Narimanovna	
Проблемы регулирования и защиты инвесторов в развитии электронной коммерции и пути их решения	475
Кенжебаева Гульфуза Рахматиллаевна	
Сущность, цели и задачи определение уровня финансовой устойчивости предприятия в современных условиях	478
Киличев А. А.	
Sug'urta tashkilotlari tomonidan taqdim etiladigan hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish	485
Kodirkulov Oybek Turdiboyevich	
Классификация институциональных факторов, определяющих предпринимательскую активность в Узбекистане	490
Курпаяниди Константин Иванович	
Xo'jalik yurituvchi subyektlarning kredit va qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligi tahlilini takomillashtirish.....	497
Mahmudova Go'zal Samadjon qizi	
Muqimiy ijodiDA milliy uyg'onish va iqtisodiy, falsafiy qarashlar	502
Muxlisa Muxitdinova	
Совершенствование управления портфелем залогов для обеспечения финансовой устойчивости: инсайты и рекомендации для Узбекистана	505
Наимов Шахрух	
Определение специфических особенностей и факторов влияющие на процесс внедрения международных требований и стандартов в коммерческих банков Республики Узбекистан.....	509
Хайдаров Зохир Шарирович , Каражанова Гулноза Толлиевна, Хайдари Фидои Зохир Зода	

Inson kapitalida mujassam bo'lgan fazilatlar, ularning jamiyat rivojlanishidagi o'rni va roli	514
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Sevvara Abdinazarovna Babanazarova, Mexrangiz Olimovna Mamayunusova	
Развитие рыночных отношений и усиление их влияния на рост объёмных и качественных показателей культурного туризма.....	521
Пулатова Сурайё Юлдашевна	
Основные направления цифровой трансформации в банковском секторе.....	525
Рахимова Гавхар Ойбековна	
O'zbekistonda ayollarni tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda bank kreditlarining roli	530
Saidova Subhinigor Azizovna	
Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish asosida kambag'allikni qisqartirishning innovatsion yo'llari	535
Sultonov Shodiyor Abdulhalilovich, Nazarov Asqar Anvar o'g'li	
Yuridik shaxslar mol-mulkiga soliq solishning o'ziga xos xususiyatlari	541
Umirov Xurshid Islomovich	
Korxonalar va tashkilotlarni modernizatsiya qilish jarayonlari.....	545
Fayziyeva Dilafuz Shuxratovna	
“Авеста” – исторический источник экономической мысли в Древней Средней Азии	549
Хакимов Назар Хакимович, Садилов Анвар Каримович	
Приоритетные направления развития теории формирования финансовой политики предприятия	555
Хамдамов С. Ф.	
Innovatsion rivojlanish sharoitida inson resurslarini strategik boshqarish.....	562
Xasanova Nafisa Shavkatovna	
Mehnat bozorida mehnat resurslaridan samarali foydalanishda yoshlar bandligini takomillashtirish.....	566
Xuvaydullayeva Iroda Xusniddin qizi	
Sanoat korxonalari faoliyati samaradorligi va raqobatbardoshligini baholashga doir uslubiy yondashuvlar.....	572
Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna	
Amir Temur davrida hunarmandchilik siyosatining o'ziga xos iqtisodiy xususiyatlari	578
Zikrillayev Jaxongir Sarvar o'g'li, ilmiy rahbar: Nasimov Baxtiyor Vasiyevich	
Infratuzilma obyektlari rivojlanishining turizm sohasidagi o'rni.....	583
Toyrova Amina Baxtisher qizi	
Korxonalarda moliyaviy investitsion portfelni jalb qilish va rag'batlantirishning zamonaviy shakl va usullari tahlili	588
Haydarov Humoyun Begmurod o'g'li	
Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar	592
K. Q. Tajibayev	
Бухгалтерский учет дебиторской и кредиторской задолженности в современной экономике	599
Камолова Феруза Кахрамоновна	
O'zbekistonda mehmonxona sohasidagi mahalliy boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari	603
Mirzayeva Lola Shavkatovna	
Turizmni rivojlantirishda "yashi" marketingni o'rni	607
Normurodova Zebo Eshmaxmatovna	
Inson kapitalini boshqarishning xorij tajribasi.....	612
Ruzmetova Gulira'no Atabekovna	
Agrasanoat majmuasida oziq-ovqat mahsulotlarini yetishirish va qayta ishlashda klasterlarini rivojlantirishning xalqaro tajribalari.....	620
Salixov Sherzod Abduxakimovich	
Mamlakatimizda mehnat bozorida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish	625
Xusanova Gulsum Baxtiyorovna	
Budjetdan tashqari mablag'lar hisobi va nazoratini takomillashtirish	628
Ostonokulov Azamat Abdukarimovich, Alimardonov Asrorjon Alimardonovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida investitsion jarayonlar rivojlanishining xorij tajribasi	635
Miyassarov Davron Abdurashid o'g'li	
Xizmat ko'rsatish va servis sohasida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari.....	640
Muhammadamin Erdon o'gli Erdonov	
Инновационные направления развития сферы услуг как фактор экономического роста	644
Насиров Дилшод Фархадович	

Влияние прямых иностранных инвестиций (пии) на экономику Узбекистана	654
Юлдашев Нодирбек Сайдибурханович	
Qulay investitsiya muhiti – xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishning asosiy omilidir.....	659
Hoshimov Jahongir Ravshanbek o'g'li	
Biznesni loyihaviy moliyalashtirish va uning asosiy yo'nalishlari.....	664
Razzakov Jasur Xamraboyevich	
Inflation and Unemployment: Evidence from Uzbekistan	670
Mahmudov Nosir, Nabiyeva Nargizaxon Nuriddin qizi	
Milliy mahsulotlarni jahon bozoriga olib chiqishda marketing strategiyalaridan foydalanish	677
Meliqulov Abdulhalil Norinovich	
O'zbekistonda kichik sanoat zonalarini tashkil etish va rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ustuvor yo'nalishlari	683
Ortiqov Avazbek Bahrom o'g'li	
Rene Dekart va Blez Paskal ta'limotlarida ratsional g'oyalar komparativistikasi.....	689
Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna	
Sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishining nazariy-uslubiy asoslari	694
Samijonov Musobek G'ayratjon o'g'li	
The Importance of the World Trade Organisation (WTO) and Uzbekistan's Efforts to Join It.....	699
Urozaliev Elyor, Khoshimova Sevara	
Jismoniy tarbiya va sport muassasalarini moliyalashtirishdagi mavjud muammolar.....	705
Abduqaxorov Ulug'bek Abdug'aniyevich	
Yangi O'zbekistonda turizmning drayver sifatida barqaror rivojlanish yo'nalishlari	709
Tuxliyev Iskandar Suyunovich	
Mahalliy soliqlar va yig'implarning iqtisodiy mohiyati hamda ularni undirishning xususiyatlari	713
Tuychiyev Kamoliddin	
Tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari	717
Yadgarov Nodir Ravshanovich	
Organik qishloq xo'jaligiga o'tish bosqichlarining tashkiliy jihatlari va iqtisodiy asoslari	723
Amirqulov Shuxrat Olimovich	
Davlat xaridlari jarayonida e'tiborsiz ijrochilarni imkoniyatini cheklash masalalari	727
G'ofurov Temur Baxrom o'g'li	
O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion loyihalarni faol tashkil etish istiqbollari	730
Utkurov Kozimjon Dilmurod o'g'li	
Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda transport tadbirkorligi faoliyatini rivojlanish imkoniyatlari	733
M. Masharipova, I. Ruzmetova, D. Kuramboeva	
Sug'urta faoliyatini takomillashtirishda anderryating xizmatining o'rni	737
Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
O'zbekistonda eksportni sug'urtalash mexanizmlarini yanada kengaytirish yo'nalishlari	741
Qarshiyev Keldiyor Eshpulatovich	
Kambag'allikni qisqartirishda aholini tadbirkorlikka yo'naltirish.....	745
Rajabboyev Muzaffar Erkaboyevich	
Yoqilg'i-energetika korxonalarining moliyaviy barqarorligining ilmiy nazariy asoslari.....	749
Xusanov Qaxramon Nishonovich	
Оценка результатов реформы бухгалтерского учета в Республике	753
Киличева Фарида Бешимовна, Ирмухамедова Муслима Дилшодовна	
Эффективность программ соответствия в различных компаниях	757
Ахмедов Бехзод Ахмедович	
Элементы системы внутреннего контроля в выбранном финансовом институте	762
Хасанов Кахрамон Ахмаджанович	
Authentic Leadership Unleashed: A Comparative Analysis of Leadership Styles.....	767
Esanova Shohida Utkirovna	
Investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalari	774
Madiyarov Sanjar Gulyamovich	
Paхта-to'qimachilik klasterlarida xarajatlar hisobining uslubiy masalalari takomillashtirish	781
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich, Umaraliyev Isomidin Ismonjon o'g'li	

Sug'urta kompaniyalarida asosiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichlari ahamiyati va tansifi.....	788
Sharipova Durdona	
Globallashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqarish.....	793
Mirzayev Musurmon Umidullayevich	
Turizmni rivojlantirish imkoniyatlari	797
Ziyadullayev Ilhom Narkabilovich	
Oziq-ovqat mahsulotlari bozorining rivojlanish metodologiyasi.....	801
Meyliyeva Dilnoza Boboniyoz qizi	
Oliy ta'lim muassasalarida budget mablag'laridan samarali va aniq foydalanishni ta'minlashga qaratilgan eng muhim qaror va u haqida ayrim mulohazalar	806
Xayriddinov Shuxrat Botirovich	
Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatini rivojlantirish.....	809
Ravshanov To'yli Gulmurodovich	
Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.....	814
Rizayeva Kumush Mexriddin qizi	
Использование маркетинговых исследований в маркетинговой деятельности предприятий.....	818
Маматкулова Шоира Джалоловна	
Расширение возможностей зелёной энергетики и её роль в устойчивом развитии предприятий энергетической отрасли Узбекистана	824
Аллаева Гульчехра Жапгасовна, Хакимджанова Сурайё Хабибуллаевна	
Aksiyadorlik jamiyatlarida dividend siyosatini boshqarish tamoyillari	829
Shermuxamedov Akmal Komiljonovich	
Turizm transport infratuzilmasini baholash imkoniyatlari va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish muammolari	835
Agzamov Shaxboz Akmalovich	
Mamlakatimiz tijorat banklari faoliyatida biznes ekotizimini tashkil etish yo'llari.....	839
Shoymardonov Orziqul Jo'ra o'g'li	
O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida axborot-resurs markazi faoliyatini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan tizimli islohotlar tahlili.....	844
Qurbanova Muazzam Fazliddinovna	
Развитие транспортной сферы в условиях цифровизации экономики.....	847
Акбарова Лайло Упашевна	
O'zbekiston Respublikasining 2024-yilgi soliq qonunchilik hujjatlariga kiritilgan asosiy o'zgarish va soliq imtiyozlari berish tartibini takomillashtirish masalalari	853
Normurzayev Umid Xolmurzayevich	
O'zbekistonda elektron tijoratni yuritish va tartibga solishning me'yoriy-huquqiy asoslari.....	860
Satvoldiyev Ulugbek Kamilovich	
Korxonalarining innovatsion faoliyatini moliyalashtirish yo'nalishlari	866
Shayakubov Shaxzod Shakabilovich	
Yetakchi xorijiy ilmiy tashkilotlarga qisqa muddatli ilmiy stajirovkalarga yuborilgan yosh olimlarning tahlili....	871
Fazliddinov Shohruh Shamsiddinovich	
Global iqlim o'zgarishining iqtisodiy ta'sirini baholash modellari.....	875
Elov Ashrafjon Asqarjon o'g'li	
Влияние прямых иностранных инвестиций (ПИИ) на экономику Узбекистана.....	880
Юлдашев Нодирбек Сайдибурханович	
Budjetdan tashqari mablag'lar hisobi va nazoratini takomillashtirish	885
Ostonokulov Azamat Abdukarimovich, Alimardonov Asrorjon Alimardonovich	

GLOBAL IQLIM O'ZGARISHINING IQTISODIY TA'SIRINI BAHOLASH MODELLARI

Elov Ashrafjon Asqarjon o'g'li

H.f.f.d (PhD), O'zbekiston Respublikasi
Jamoat xavfsizligi universiteti bosh ilmiy xodimi

Annotatsiya: Maqolada iqlim o'zgarishlarining iqtisodiyotga ta'sirining umumiy tavsifi, ushbu ta'sirlarni baholash modellari va ularni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari hamda iqtisodiyotga ta'sirlarni baholash natijalari bayon etildi.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, isish, CO₂, iqtisodiyotga ta'sirlar, yalpi ichki mahsulot, farovonlik, miqdoriy baholar, Integratsiyalashgan baholash modellari, "Yangi" panel ma'lumotlar modellari, iqtisodiy model, meta-analitik integratsiyalashgan baholash modeli.

Abstract: The article provides a general description of the consequences of climate change for the economy, models for assessing these effects and the features of their application, as well as the results of assessing the consequences for the economy.

Key words: climate change, warming, CO₂, economic consequences, GDP, welfare, quantitative assessments, integrated assessment models, "New" panel data models, economic model, meta-analytic integrated assessment model.

Аннотация: В статье дано общее описание последствий изменения климата для экономики, модели оценки этих эффектов и особенности их применения, а также результаты оценки последствий для экономики.

Ключевые слова: изменение климата, потепление, CO₂, экономические последствия, ВВП, благосостояние, количественные оценки, модели интегрированной оценки, «Новые» модели панельных данных, экономическая модель, метааналитическая модель интегрированной оценки.

Bugungi kunda olib borilayotgan qator ilmiy tadqiqotlarga qaramasdan, iqtisodiyotning barqaror o'sishiga erishish uchun iqlim o'zgarishining iqtisodiyotga ta'sirlari ko'lamini va miqdorini aniqlash hamda ushbu sohada ekonometrik modellarni ishlab chiqish ilmiy muammoligicha qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Parij bitimi (2015-yil 12-dekabr) doirasida 2010-yilga nisbatan 2030-yilga borib yalpi ichki mahsulot (keyingi o'rinlarda YaIM) birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlari tashlamalarini 35 foizga kamaytirish bo'yicha majburiyat olgan ^[1]. Albatta, mazkur majburiyat ijrosini ta'minlash, jumladan, iqtisodiyot sohalarini qazib olinadigan energiyadan bosqichma-bosqich ekologik tozo energiyaga o'tkazish O'zbekiston iqtisodiyotiga sezilarli ta'sirlarni keltirib chiqaradi.

Iqlim o'zgarishini iqtisodiyotga ta'sirini empirik baholash bo'yicha birinchi tadqiqotlar 1990-yillarda boshlanib, bir qator o'rganishlar amalga oshirilgan va iqlim o'zgarishi ta'sirlarini baholash uchun metodologiyalar ishlab chiqilgan.

Iqlim o'zgarishi ta'sirlarini dastlabki empirik baholashlarda olimlar miqdoriy baholash hamda keyinchalik ekspertlar baholarini umumlashtirish usulidan foydalanganlar. O'tkazilgan ko'plab tadqiqotlarda "iqlim o'zgarishining iqtisodiy zararining miqdoriy baholari odatda o'rtacha harorat o'zgarishini YaIM yo'qotishlari bilan bog'laydigan umumiy munosabatlarga asoslangan" ^[2] hamda iqlim o'zgarishining aholi farovonligiga ta'sirini aniqlash uchun turli ko'rsatkichlarga asoslangan ekonometrik modellar yaratilgan.

Xususan, 1994-yilda Oksford universiteti Iqlim iqtisodiyoti va siyosati professori S.Fankxauzer global iqlimning zararlarini iqtisodiy narxini baholash uchun miqdoriy aniqlash strategiyasidan foydalangan ^[3]. Moskvalik olim M.Kazakovaning fikriga ko'ra, S.Fankxauzerning bu usuli "iqlimga zarar etkazuvchi funktsiya(lar)ni kalibrlash uchun integratsiyalashgan baholash modellari (Integrated assessment models, IAMs)dan foydalana boshlagan metodologiyaga aylandi, ayniqsa, Dinamik integratsiyalashgan iqlim va iqtisodiy modeli (Dynamic Integrated Models of Climate and Economics, DICE), Noaniqlik, muzokaralar va taqsimot modeli (Framework for Uncertainty, Negotiation and Distribution, FUND) va Issiqxona effektiga oid siyosat tahlili (Policy Analysis of the Greenhouse Effect, PAGE) yaratildi" ^[4] deya qayd etgan.

Biroq, Swiss Re instituti olimlari bugungi kunda asosan uchta modellar yordamida iqlim o'zgarishini iqtisodiyotga ta'siri baholanayotganligini qayd etadi. Jumladan, Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo panel (IPCC) tomonidan Integratsiyalashgan baholash modellari (Integrated Assessment Models (IAMs) iqlim o'zgarishi va iqtisodiy zarar o'rtasidagi munosabatlarni o'rgangan birinchi modellardir. Ushbu modellar uglerod emissiyasining zarari va ularni kamaytirish xarajatlarini hisoblash orqali makroiqtisodiy ta'sirlarni baholaydi. Ushbu modellar 2100-yilga kelib iqlim o'zgarishining YaIMga ta'sirini 2% dan 10% gacha salbiy ta'sir ko'rsatishini qayd etgan [5]. Biroq, ushbu modellar haroratni YaIMga ta'sir qilishi va modellashtirishda foydalaniladigan diskont stavkasi bilan bog'laydigan zarar funksiyasi uchun tanqid qilinadi. Shuningdek, iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan tabiiy ofatlar, migratsiya va mojarolar, kapital va moliya bozoridagi o'zgarishlar zararni hisoblashda hisobga olinmaydi. Bu esa, muqarrar ravishda iqtisodiy ta'sirning etarli darajada baholanmasligiga olib keladi.

“Yangi” panel ma'lumotlar modellari (“Newer” panel data models) IAMdagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun mo'ljallangan modellarning keyingi avlodidir. IAMlarda zarar ko'rsatkichlarini baholash uchun kesma regressiya yondashuvidan foydalanilgan bo'lsa, bunda iqlim o'zgarishini yumshatish uchun xarajatsiz moslashishdagi zararlarga asoslanadi. Shu sababli, iqlim o'zgarishi ta'sirlarini IAMlarga qaraganda aniqroq hisob-kitob qiladi [6].

Pastdan yuqoriga yoki amaliy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlar (Bottom-up or case-study based approaches)da IAM yoki panel ma'lumotlar usullariga qaraganda asosiy e'tibor iqlim o'zgarishi natijasida xavf ostidagi iqtisodiy faollikka asoslanadi. Shuningdek, iqlim prognozlar va modellashtirilgan ta'sirlardan foydalanilgan holda zarar miqdorini baholash yuqoridan pastga yondashuvlar yordamida olib borildi. Bundan farqli o'laroq, pastdan yuqoriga yondashuvlarda esa asosiy e'tibor yaqin o'tmishdagi va hozirgi paytdagi iqlim o'zgarishlarining ta'siri iqtisodiyotning zaif sohalariga qaratilgan. Yuqoridan pastga va pastdan yuqoriga yondashuvlari iqlim o'zgarishi sharoitida kim va nima xavf ostida ekanligi to'g'risida bir-birini to'ldiruvchi ma'lumotlarni taqdim etadi [6].

Amsterdam universitetining iqlim o'zgarishi iqtisodiyoti professori R.Tolning qayd etishicha, “iqlim o'zgarishining farovonlikka ta'siri bo'yicha birinchi tadqiqotlar Klays (1992), Nordhaus (1991) va Titus (1992, shuningdek, Smit, 1996) tomonidan Qo'shma Shtatlar uchun amalga oshirilgan. Nordhaus (1991, Ayres va Valter, 1991) o'zining AQSh hisob-kitoblarini dunyoga ekstrapolyatsiya qilgan. Xohmeyer va Gaertner (1992) ba'zi global hisob-kitoblarni e'lon qilgan bo'lsa-da, iqlim o'zgarishining global farovonlikka ta'sirini birinchi jiddiy o'rganish Fanxauzerga (1994, 1995) tegishli”dir [7]. R.Tol iqlim o'zgarishining farovonlikka ta'sirini baholash bo'yicha 1991–2006-yillarda o'tkazilgan mazkur olimlar tadqiqot natijalarini jamlagan. Shu sababli, u tayyorlagan 1-jadval ma'lumotlarini batafsil tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-jadval: Iqlim o'zgarishining farovonlikka ta'sirini baholash [8] (YaIMga nisbatan foizda daromad yoki zarar sifatida ifodalanadi)

№	Tadqiqotlar	Isish (°C)	Ta'sir (YaIMga nisbatan %)	Eng yomon ahvoldagi davlat		Eng yaxshi ahvoldagi davlat	
				YaIM %	Nomi	YaIM %	Nomi
1	Nordhaus (1994)	3	-1.3				
2	Nordhaus (1994)	3	-4.8				
3	Fankhauser (1995)	2.5	-1.4	-4.7	Xitoy	-0.7	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
4	Tol (1995)	2.5	-1.9	-8.7	Afrika	-0.3	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
5	Nordhaus va Yang (1996)	2.5	-1.7	-2.1	Rivojlangan davlatlar	0.9	Sobiq sovet davlatlari
6	Plambeck va Hope (1996)	2.5	2.5	-8.6	Osiyo (Xitoy)	0.0	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
7	Mendelsohn, Schlesinger va Williams (2000)	2.5	0.0	-3.6	Afrika	4.0	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
8	Nordhaus va Boyer (2000)	2.5	-1.5	-3.9	Afrika	0.7	Rossiya
9	Tol (2002)	1.0	2.3 (1.0)	-4.1 (2.2)	Afrika	3.7	G'arbiy Yevropa
10	Maddison (2003)	2.5	-0.1	-14.6	Janubiy Amerika	2.5	G'arbiy Yevropa
11	Rehdanz and Maddison (2005)	1.0	-0.4	-23.5	Sahroi Kabir Afrika	12.9	Janubiy Osiyo

12	Hope (2006)	2.5	0.9	-2.6	Osiyo (Xitoy)	0.3	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
13	Nordhaus (2006)	2.5	-0.9				

Mazkur jadvalda qavslar ichida baholar 95 foizlik ishonch oralig'i sifatida berilgan bo'lib, tadqiqotchilar tomonidan iqtisodiyotga zararlari turli yo'llar bilan aniqlangan bo'lsa-da, ularning natijalari bir-biriga yaqin, keskin farq qilmaydi. Deyarli, barcha tadqiqotlarda iqlim o'zgarishining oqibatlarini hududlar kesimida xilma-xil bo'lsa-da, biroq iqlim o'zgarishiga eng kam hissa qo'shadigan kam daromadli mamlakatlar uning ta'siriga eng zaifligi qayd etilgan. Bunda, global isish natijasida yer sharining shimoliy qismidagi davlatlar uchun qulay obi-havo paydo bo'lishi hisobiga kam zarar ko'rib, aksincha, Yer sharining janubiy qismda joylashgan davlatlar iqlim o'zgarishlari, xususan, qurg'oqchilik va noqulay obi-havo sharoitidan nisbatan ko'proq zarar ko'radi.

Ayrim tadqiqotchilar hisoblagan iqtisodiy ta'sirlarni yillar o'tishi bilan qayta ko'rib chiqilib, qo'lga kiritilgan ilmiy natijalarga o'zgartirishlar kiritilgan. Bu o'z navbatida, iqlim o'zgarishlarini iqtisodiyotga ta'sirini aniqlashda qonuniyatlarning mavjud emasligi, bu borada ilmiy doiralarda bahslar davom etayotganligi, ta'sirlarni baholashda hududlarning geografik xususiyatlaridan kelib chiqish lozimligi, bir hudud bo'yicha baholarni boshqa hududlarga qo'llab bo'lmasligi va iqtisodiy ta'sirlar uzil-kesil ilmiy asoslanmaganligi bilan izohlanadi.

Oksford universiteti Iqlim iqtisodiyoti va siyosati professori Sem Fankxauzer (1994, 1995), amerikalik iqtisodchi Uilyam Nordhaus (1994) va Tol (1995, 2002) tomonidan olib borilgan iqlim o'zgarishining farovonlikka ta'sirini baholash tadqiqotlarida sanab o'tish usulidan qo'llanilgan. Ushbu yondashuvda iqlim o'zgarishining "jismoniy ta'siri"ni baholash uchun tabiiy fanlar doirasida qilingan ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida iqlim ta'siri baholangan. Shu sababli, ularning tadqiqotlarida iqlim modellari, ta'sir modellari va laboratoriya tajribalari natijalaridan samarali foydalanilgan. Masalan, qishloq xo'jaligi sohasidagi ta'sirni bashorat qilish uchun ushbu sohada mahsulot hajmining o'zgarishini baholovchi ko'rsatkichlar, ularning bozor narxlarini asosida hisoblab chiqiladi. Bozor qiymati bo'lmagan tovarlar va xizmatlar, jumladan, sog'liqni saqlash sohasidagi zararlarni esa o'lchash imkoniyat mavjud emas. Shu bois, ayrim olimlar iqlim o'zgarishining bozor bo'lmagan ta'sirini baholashda ushbu zararlarni bartaraf etishga ketgan xarajatlarni hisoblash chiqish orqali baholaydilar. Biroq, bunday turdagi bir qator zarar ko'rsatkichlarini baholab chiqish uzoq vaqt va katta mablag'ni talab qiladi.

Amerikalik ekologiya iqtisodchisi Robert O. Mendelson va uning jamoasi (Morrison, Schlesinger va Andronova, 2000; Schlesinger va Williams, 2000) tadqiqotlarida statistik yondashuv usulini qo'llagan. Ushbu usul iqlim ta'sirini aniqlash uchun narxlar va xarajatlarda kuzatilgan o'zgarishlarni aniqlash orqali farovonlikka ta'sirlarni to'g'ridan-to'g'ri baholashga asoslanadi. R. Mendelsonning hisob-kitoblari tanlangan mamlakatlar uchun har bir sektor bo'yicha amalga oshiriladi, boshqa mamlakatlarga ekstrapolyatsiya qilinadi va barchasi jamlanadi.

Iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sohibi (iqtisodiy o'sishda innovatsiyalar va iqlimni integratsiyalashgani uchun, 2018-yil) ^[9] U.Nordhaus iqlimning butun dunyo bo'ylab daromadga umumiy ta'sirining empirik hisob-kitoblaridan foydalanadi (har bir tarmoq bo'yicha). Taniqli britaniyalik iqtisodchi A.Maddison (2003) esa uy xo'jaliklarining umumiy iste'moli modellarini (har bir mamlakat uchun) ko'rib chiqadi. Kembrij universiteti sudya biznes maktabi professori Chris Hopening tadqiqoti S.Fankxauzer va R.Tolning tadqiqotida aniqlangan ko'rsatkichlarning o'rtacha qiymatini aniqlashga asoslangan.

R.Tol yuqoridagi jadvalda keltirib o'tgan ko'rsatkichlarni batafsil tahlil qilib, "1-2°C isishning umumiy iqtisodiy ta'siri ijobiy bo'lishi mumkin bo'lsa-da, bu darajadan tashqarida qo'shimcha ta'sirlar salbiy bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, agar kelajakka qaralsa, qo'shimcha effektlar yanada salbiyroq ko'rinadi. ... bu erda sanab o'tilgan tadqiqotlar uchun hisob-kitoblar tadqiqot olib borilgan yilga YaIMning 0,23 foiziga kamroq salbiy ta'siri bo'ladi (yiliga 0,10 foiz standart og'ish bilan)" ^[10],— deya xulosa qilgan.

2006-yildan keyin global iqlim o'zgarishining mumkin bo'lgan makroiqtisodiy ta'sirini miqdoriy baholash borasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar keskin oshdi. Ushbu tadqiqotlarda iqlim o'zgarishining iqtisodiyotga ta'sirini baholashga qaratilgan yangi ko'rsatkichlar tizimi hamda iqtisodiy modellar ishlab chiqildi. Ushbu hisob-kitoblar va asoslantirishlarda qo'llanilayotgan metodlar bir-biridan muayyan darajada farq qiladi.

Oslo universitetining iqtisod bo'yicha faxriy professori M. Hoel va Gothenburg universitetining atrof-muhit iqtisodiyoti professori T. Sterner 2007-yilda texnologiya, ijtimoiy imtiyozlar va ekologik tovarlar narxining o'zgarishdagi ta'sirlar asosida hisoblanadigan iqtisodiy model ishlab chiqib, iqlim o'zgarishining farovonlikka ta'sirini baholash oralig'i haroratning 1-3°C gacha ko'tarilishi sharoitida YaIMning 2,3% dan 11,5% gacha yo'qotilishini aniqladi ^[11].

Yevropa Komissiyasi Qo'shma tadqiqot markazi ilmiy xodimi Juan-Carlos Ciscar va uning jamoasi 2011-yilda iqlim o'zgarishini Yevropa Ittifoqida 4 ta soha (qishloq xo'jaligi, daryo toshqini, qirg'oq tizimlari va turizm) dagi iqtisodiy zararlarni baholab, havo harorati 2,5°C oshganda YaIM 0,2%ga va 5,4 °Cda 1% gacha yillik kamayishga olib keladi. Ushbu olimlarning fikriga ko'ra, daryo toshqinlari natijasida binolarga etkazilgan zararni

ta'mirlash bilan bog'liq ishlab chiqarish hajmining oshishi, Shimoliy Yevropa davlatlarida havo haroratining isishi bilan qishloq xo'jaligi hosildorligining yaxshilanishi YalM qiymatini oshishiga olib keladi. Shu sababli YalMga zarar kam bo'ladi, biroq iste'molchilarning farovonligi yaxshilanmaydi ^[12]. Ushbu tadqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, farovonlik o'zgarishlarining soha va geografik joylashuv kesimida iqlim o'zgarishining zararlari turizm sohasiga nisbatan qishloq xo'jaligi sohasi va qirg'oq hududlariga ko'proq bo'ladi.

Taniqli olim W.Nordxaus 2016-yilda o'zining oldingi tadqiqotlarini DICE modeli (Iqlim va iqtisodiyotning dinamik integratsiyalashgan modeli) asosida qayta ko'rib chiqib, iqlim o'zgarishining iqtisodiyotdagi ta'sirini tushuntirishda "uglerodning ijtimoiy qiymati" tushunchasini kiritdi. Uning fikriga ko'ra, bu atama qo'shimcha karbonat angidrid emissiyasi yoki uning ekvivalenti natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy xarajatlarni ifodalaydi. Shuningdek, 2010-yilda uglerodning ijtimoiy qiymati – bir tonna CO₂ uchun 31 AQSh dollarni tashkil qilishi, 2050-yilgacha ushbu ko'rsatkich yiliga 3%ga o'sib borishini qayd etgan. Uning tadqiqot natijalariga ko'ra, global isishning 3°Cga ko'tarilishi global daromadning 2,1%ga va 6°Cga isish global daromadning 8,5% yo'qotiliga olib keladi ^[13]. Fikrimizcha, ushbu tadqiqotda iqlim o'zgarishlaridan zararlarni global daromadga nisbatan hisoblanganligi sababli, ushbu ko'rsatkichlarni davlatlarning geografik joylashuvi va zararlarni turlicha bo'lishini hisobga olinsa zarar koeffitsientlarini barcha davlatlarga bir xilda qo'llab bo'lmaydi.

Shu o'rinda qayd etish lozimki, jurnalist Ch.Ketcham U.Nordxausning tadqiqot natijalari butun dunyo siyosatiga jiddiy ta'sir qilayotganini ta'kidlab, "uning ishi tom ma'noda milliardlab odamlarning hayotiga ta'sir qilishi mumkin. Buning sababi shundaki, u iqlimga ta'sir qilishning bevosita xarajatlarini – harakat qilmaslikning uzoq muddatli iqtisodiy zararlarga nisbatan muvozanatlashgan holda uglerod chiqindilarini kamaytirish bo'yicha takliflarning asosi hisoblanadi" ^[14], – deya qayd etgan. Darhaqiqat, bugungi kunda iqtisodchilar oldidagi eng katta vazifalardan biri iqlim o'zgarishlarining iqtisodiyotdagi ta'sirini aniq ko'rsatkichlarda o'lchash modellarini yaratish va ta'sirlarni baholashdan iborat hisoblanadi.

London Iqtisodiyot va siyosiy fanlar maktabi professori Simon Dietz va uning jamoasi 2021-yilda meta-analitik integratsiyalashgan baholash modelidan (IAM) foydalanilgan holda iqlim o'zgarishining 8 ta o'zgarish nuqtalarini tahlil qilib, tadqiqot natijasida "haroratning 3°C isishi aholi jon boshiga global iste'molni taxminan 1%ga, 6°C isishi esa 1,4% atrofida kamayishiga olib keladi" ^[15] deya qayd etgan.

E'tibor qaratish lozimki Qozog'iston Iqtisodiy tadqiqotlar instituti, GWS (Gesellschaft für Wirtschaftliche Strukturforshung) va "Iqlimga chidamli iqtisodiy rivojlanish uchun siyosat tavsiyalari" (CRED) global dasturi jamoasi milliy darajada iqlim o'zgarishi natijasida (masalan, qurg'oqchilik va suv toshqini) etkazilgan iqtisodiy zararni hamda moslashish choralarining iqtisodiy foydasini ko'rsatuvchi e3.kz iqtisodiy Excel modeli yaratgan ^[16]. Mazkur model iqlim o'zgarishlari 2050-yilgacha Qozog'istonning iqtisodiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatayotganini va tegishli moslashuv choralariga kiritilayotgan investitsiyalar butun iqtisodiyotga qanday ta'sir ko'rsatishi va foyda keltirishini tahlil qilish imkonini beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilganda, iqlim o'zgarishlari – bu muvofiqlashtirilgan harakatlarni talab qiladigan tizimli xavfdir. Hozirgi kunga kelib iqlim o'zgarishlarining jismoniy va tizimli ta'sirlari davlatlar iqtisodiyotiga salbiy ta'sir qilmoqda hamda ularning barqaror rivojlanishiga to'siqlarni keltirib chiqarmoqda. Aksariyat davlatlar tajribasida kuzatilganidek, O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga iqlim o'zgarishlari ta'siri mavjud. Shunonchi, O'zbekistonning geografik joylashuvchi va iqlim o'zgarishlarining ta'sir darajasidan kelib chiqqan holda "Iqlim o'zgarishlarining iqtisodiyotga ta'siri modellari"ni ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu modellarda mintaqaning ekologik xususiyatlarini inobatga olish, iqlim stsenariylarini sinchkovlik bilan tanlash, ta'sir modellari uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar tizimini yaratish va to'plab borilishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022-yildagi "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-436-son qarori // <https://lex.uz>
2. Juan-Carlos Ciscar, Ana Iglesias, Luc Feyen, Antonio Soria. Physical and economic consequences of climate change in Europe. January 31, 2011. 108 (7) 2678-2683 // <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1011612108>
3. Fankhauser Samuel. Valuing climate change: the economics of the greenhouse. London: Earthscan.1995. 180pp. Index. Pb.: £14.95. ISBN 1 85383 237 5. // <https://academic.oup.com>
4. Казакова М.В. Количественные оценки потенциальных макроэкономических последствий глобального изменения климата: что говорит литература // Управленческое консультирование. –2020. –№ 10. – С. 48.
5. Jessie Guo, Daniel Kubli, Patrick Saner. Swiss Re Institute: The economics of climate change: no action not an option. April 2021. // <https://www.swissre.com/dam/jcr:e73ee7c3-7f83-4c17-a2b8-8ef23a8d3312/swiss-re-institute-expertise-publication-economics-of-climate-change.pdf>
6. Conway, D., Nicholls, R.J., Brown, S. et al. The need for bottom-up assessments of climate risks and adaptation in climate-sensitive regions. Nat. Clim. Chang. 9, 503–511 (2019) // <https://doi.org/10.1038/s41558-019-0502-0>

1 Семинар об экономических последствиях изменения климата. https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=4426

7. Richard S. J. Tol. The economic effects of climate change // Journal of Economic Perspectives. 2009. Vol. 23. N 2. – P. 29. // <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.23.2.29>
8. Richard S. J. Tol. The Economic Effects of Climate Change // Journal of Economic Perspectives. – Volume 23, Number 2. – Spring 2009. – P. 31
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
10. Richard S. J. Tol. The Economic Effects of Climate Change // Journal of Economic Perspectives. – Volume 23, Number 2. – Spring 2009. – P. 33
11. Hoel M., Sterner T. Discounting and relative prices // Climate Change. 2007. Vol. 84. N 3. P. 265–280.
12. Juan-Carlos Ciscar, Ana Iglesias, Luc Feyen, Antonio Soria. Physical and economic consequences of climate change in Europe. January 31, 2011. 108 (7) 2678-2683 // <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1011612108>
13. William D. Nordhaus. Revisiting the social cost of carbon. January 31, 2017. 114 (7) 1518-1523 // <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1609244114>
14. Christopher Ketcham. When Idiot Savants Do Climate Economics // https://theintercept.com/2023/10/29/william-nordhaus-climate-economics/?utm_source=cbnewsletter&utm_medium=email&utm_term=2023-10-30&utm_campaign=Daily+Briefing+30+10+2023
15. Simon Dietz, James Rising, Thomas Stoerk and Gernot Wagner. Economic impacts of tipping points in the climate system. August 16, 2021. 118 (34) e2103081118 // <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.2103081118>
16. Семинар об экономических последствиях изменения климата. https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=4426

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Jtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 1

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.